

יחפה בצל אלונים

מזל פז-בגדדי

מסוריה דרך קיבוץ בישראל - לאיטליה. סיפור חייה המיוחד של פסיכולוגית ילדים יהודיה.

מאיטלקית: רנה שנער

קיים נכס משותף שכולנו, ללא יוצא מן הכלל, יכולים לטפח או לזנוח ושמו תקווה. זהו נכס יקר ערך, כמו החיים עצמם. התקווה תציל אותנו, אך עלינו לטפח אותה, שלא תכלה בספקות ודאגות, ועלינו לשמור עליה כעל בבת עינינו. רב נחמן מברסלב

ומהי היהדות אם לא צורת
הישרדות
של עם נע ונד?

סטיפן צוויג

פרק 1

חארת אל יהוד

נולדתי בגטו דמשק שבסוריה בתשעה באב, יום צום ואבל לעם היהודי, לזכר חורבן בית המקדש בידי הלגיונות הרומאים, בהנהגת טיטוס, קיסר האימפריה בעתיד. אמונה עממית אומרת שביום זה תתגשם גם תקוותו הנצחית של העם היהודי ויבוא המשיח.

אבל ותקווה שזורים במועד זה חתומים עמוק מאד באישיותי ומבטאים את אופיי החצוי, לכן אני חיה בעוצמה רבה סבל וכאב, שמחה ואושר.

כבר בקטנותי הייתי ילדה עליזה וחייכנית והתחבבתי על הבריות, בני משפחה וזרים כאחד, אך בקלות רבה הייתי פורצת בבכי מר, לכן אמא כינתה אותי 'איכה', הבוכה, כרמז ליום הולדתי ולספר 'איכה' שנכתב על ידי ירמיהו הנביא מקונן חורבן בית המקדש.

הרובע בדמשק בו נולדתי, המכונה 'חארת אל יהוד', רחוב היהודים, היה ממוקם בפרברי העיר, ובשלהי המאה התשע עשרה נאלצו היהודים להיעקר בכוח מבתיהם, לנטוש את אורח חייהם הישן, ולהתיישב שם. בסוריה עד אז נשתמרה בדרך כלל מסורת עתיקת יומין של דו קיום בין יהודים לערבים. לעיתים רחוקות היה מתח ביניהם, או קרו אירועים אכזריים הנובעים מאנטישמיות מושרשת מאד שהפיצה התנועה הערבית הלאומנית. אבל עם הזמן התלקחה האלימות והגיעה לממדים מדאיגים. סביב שנות העשרים פרצה שנאה אנטי יהודית תהומית, ובתוך זמן קצר נישלו הסורים את היהודים מרוב רכושם, אילצו אותם לעזוב את בתיהם ואת עסקיהם הפורחים, ודחקו אותם לחיי בידוד ועוני שהלכו והחריפו.

חארת אל יהוד היה למעשה גטו בשולי העיר מוקף באוכלוסיה ערבית ענייה כמונו. הערבים השליכו על היהודים באלימות חייטית את כל התסכול והכעס שהצטבר בתוכם בשל העוני בו היו שרויים. בתחילת המאה התשע-עשרה היו פשיטות מועטות, אך הן תכפו עם הזמן והפכו לפרעות דמים בהיקף של פוגרום. גם אם לא הקיפו אותה בחומות, ולא נעלו אותה בשערים, קהילתנו נאלצה לחיות באווירת טרור ולהתכנס בתוך עצמה במרחב סגור ומבודד מן העיר. חיי הנשים והילדים בעיקר התנהלו בתוך הגטו, חוץ מכמה חריגים. בשבילי, טונה הקטנה, זה היה שמי, ונקריתי כך על שם דודה שנפטרה בלידה, העולם שמחוץ לגטו היה רחוק ובלתי מציאותי, כאגדה. אבל יכולתי להבחין בו מרחוק מעבר לרחוב. הייתי מסתכלת בחשמלית העוברת, שלא הייתי עולה עליה לעולם, מתבוננת בגברים הישובים בבתי הקפה ומשחקים שש-בש, ועוקבת בעיני אחרי הילדים הערבים בני גילי, שהשתובבו ורצו בחופשיות בין הסמטאות. לעומתם, כל חיי היו מוגבלים בתוך הרובע היהודי במסגרת מגוונת ומאוחדת של הקהילה שניהלה בחומרה אורח חיים דתי. כולם היו דתיים, כולם שמרו על כשרות, וכולם שמרו את השבת.

בגטו היו דרכי עפר כבושות, ובתים נמוכים עשויים מחמר ואבן. אנחנו גרנו במבנה, ששימש בעבר אורווה, או מחסן, ובמרכז הייתה חצר גדולה, מרוצפת, שהתחברה ליותר מעשרה חדרים גדולים. בצד, בפינה נסתרת, היה רק בית שימוש אחד צר וחשוך, שלא היה אלא בור חפור באדמה סגור בדלת עץ מתקלפת, שחרקה על ציריה ברעש צורם ומפחיד. המקום הטיל עלינו, הילדים, אימה נוראה, כי חששנו להיכלא בו, כעונש. סיפרו שבכך זה העכברים היו מתרבים בקצב מחריד, ואני, שלא יכולתי לדמיין לעצמי מקום נורא מזה, השתדלתי ככל שניתן לא להסתבך בצרות ולא להתקרב אליו.

בכל חדר גרה משפחה אחת, אבל החיים התנהלו בעיקר בחוץ, סביב המזרקה הקטנה, שהייתה קבועה במרכז החצר. שם רחשה תמיד תנועה מתמדת של גדולים וקטנים, מעין פס קול מוסיקלי ותזמורת בליל מריבות, פרצי צחוק ופטפוטים. הנשים תרמו לאווירה הססגונית, כיבסו ותלו כביסה, בישלו על פתילות הנפט הקטנות, תפרו ותקנו את מעט הבגדים שהיו לנו. ורבקה, התופרת שעבדה בחצר, בחורה צעירה בעלת שיער שחור ומסולסל, שרה בעצב ניגונים יהודיים, וקולה מילא את החלל והשתלב בריח גחלי הפחם במגהץ.

הבית בו גרתי עם משפחתי היה בעצם חדר אחד, חצוי במדרגה, שיצרה שני מפלסים. במפלס העליון היה קבוע ארגז נסיעה, ואל נוכח הקיר היו שעונים בערמה מזרונים ושטיחונים, שהיו נפרסים על הרצפה עם ערב, כשהלכנו לישון. במפלס התחתון עמד הרהיט היחיד שהיה לנו, ארון גדול עם ראי, ואני הייתי משחקת עם בת דמותי שהשתקפה בו. לפעמים, מעמידה פני ישנה, הייתי מציצה במבוגרים ובולשת אחריהם, בניסיון לפענח את סודותיהם.

משפחתי הייתה מורכבת בשעתו מאבא אמא וחמישה ילדים. אחותי הבכורה, נעמי, טיפלה בי במסירות מיוחדת, ואחריה נולדו משה ואלי, האחים הגדולים, שהיו מאד מאוחדים ביניהם והגנו עלינו הקטנים, אחר-כך נולדה שפרה, ולבסוף אני. הייתי בת ארבע כאשר נולד אחי הקטן, רפי, ומאוחר יותר, לאחר שהמשפחה היגרה לישראל, נולדה שימי, בת הזקונים.

לידתו של רפי ערערה את שלוות ילדותי, והיא חקוקה בזיכרוני לפרטי פרטים. פתאום, בבוקר אחד, סילקו אותי מן החצר לרחוב, כדי שלא אסתובב לאף אחד בין הרגליים ואפריע. הנשים התרוצצו במרץ רב, הרתיחו מים על האש, ונעמי יצאה בריצה לקרוא למיילדת. בערך בשתיים עשרה בצהריים שמעתי את אמא צועקת. נצמדתי לסורגי החלון והתחלתי לצרוח גם אני 'אמא ! אמא !' בכל כוחי, כעסתי, הייתי מיואשת, ואז שמעתי בכי של תינוק. לאחר זמן מה מישוה נזכר בקיומי, נטל אותי בין זרועותיו, חיבק אותי, הביא אותי הביתה, ואמר שיש לי אח חדש. בזהירות רבה, כאילו החזיקו אוצר, הסירו את קצה החיתול שכיסה את התינוק, וכאשר הסתכלתי בפניו כל חששותיי נעלמו כלא היו.

לא הרחק מאתנו גרו סבא וסבתא מצד אמא, ובכך הסתכם התא המשפחתי שלי. סבא מוסא היה אדם גבה קומה, עיניו בהירות, שפתיו מלאות, אפו בולט, כשל יהודי טיפוס, ופניו עטורים בזקן ופאות. תמיד חבש כיפה, כביטוי ליראתו ולאדיקותו. הוא היה ראש המשפחה, והיווה סמכות ומשענת לכולנו, גדולים וקטנים כאחד. הקשיים שעבר בחייו לא שברו את נפשו, ולהפך, הוסיפו לו קסם וחכמה, וכולם כינו אותו רבי מוסא.

כאשר ניבא את ימי הפורענות שיבואו, כמו רבים בקרב היהודים בסוריה, ניסה להגר ממנה. בשנת 1905 נסע לארגנטינה לאחים, שהשתקעו

בה זה מכבר. לאחר מכן חזר לדמשק, כדי לקבץ את המשפחה כולה ולהגיר לדרום אמריקה אבל מצא מצב דרמטי נורא. במשך התקופה הארוכה שבה נעדר מהבית נפטרה בתו הבכורה, וסבתא, מרוב בכי, כך אומרים, התעוורה. רבי מוסא שבור הלב, ניסה לרפא את סבתא בכל דרך אפשרית, והשקיע את כל הזהב שחסך והביא מאמריקה ונועד לכיסוי הוצאות ההגירה, עבור רופאים ומרפאים מכול סוג, ולכל מי שרק הבטיח להחזיר לסבתא את הראייה. אבל הגורל המר המשיך לרדוף אותם, וגם בתם השנייה טונה, הדודה שעל שמה אני קרויה, נפטרה לאחר שילדה, ונשארה רק מרים, היא אמי, שהשיאו ליהודי צעיר מבגדאד במלאות לה שבע-עשרה שנה.

דרך אגב, סביב חתונה זאת נרקם סיפור ספק בדוי, שהמבוגרים לחששו מפה לאוזן ביניהם, והצטייר בדמיוני כאגדה המתרחשת מחוץ לזמן ומנותקת מהמציאות. מרים, צעירה מאד עדיין, ויפת תואר, נחטפה על ידי ערבי, שהיה מאוהב בה עד שיגעון. ההורים המיואשים חיפשו ימים ארוכים בכל מקום. לאחר מאמצים רבים מצאו אותה, ורק בתום משא ומתן עם החוטפים, וכופר נכבד, הצליחו לשחרר אותה. כאשר חזרה לבסוף הביתה, היה צריך למהר ולמצוא לה חתן, כי הנערה איבדה את תומתה. רצה הגורל, ובאותו זמן ממש הסתובב בגטו בחור זר, ממוצא עיראקי, יהודי כדון, שהסכים תמורת נדוניה לקחת את מרים לאישה. אבי היה גבר חזק וחם מזג, נהג להסתובב בגלבייה עם פסים, וחבש תרבוש על הראש, כנהוג בארצות ערב. הוא לא היה אדוק מאד, וגם לאחר שנים רבות לא הצליח להתמזג בקהילה היהודית הסורית, ונחשב לזר. בניגוד ליהודים בדמשק היה נוהג להיפגש עם ערבים בבתי הקפה, לשחק שש-בש, ולגלגל מחרוזת ענבר בין הידיים. הוא התהלך זעף בבית, אבל אני הצלחתי בכל זאת לרכך אותו, והייתי היחידה שהיה לה האומץ לטפס על ברכיו ולזכות ממנו בחיבוק נדיר. סיפור חתונת הורי, מפותל ומסתורי ככל שהיה, לא ערער כלל את מעמדו של סבא, והוא המשיך להוות משענת לכולנו, לנהל באהבה ובחכמה את עסקי הבדים, ולדאוג לכל מחסורנו.

בעולמי הקטן, בחארת אל יהוד, הייתי מאושרת. הרגשתי מוגנת עם אמא, עם אחותי הגדולה, עם הקהילה כולה. צנומה, מתולתלת, שופעת דמיון, עיניי הגדולות, וחיוכיי, שהאירו את פני המנומשים, חיבבו אותי בקלות על כולם.

ביליתי שעות ארוכות בחוץ, שקועה במשחקים שהמצאתי לעצמי, לבד, או עם החברות הקטנות שלי. לעתים קרובות, הילדים היותר גדולים ציירו על מרצפת החצר קווים בעזרת אבן, וקפצו מעליהם פנימה והחוצה, מקפידים שלא לדרוך עליהם. ולפעמים הזמינו גם אותנו להצטרף למה שקראו 'משחק השמיים'.

הגדולים גם אהבו להקניט אותנו, וספרו לנו שאפשר, אם משפשפים את חרצני התמרים, לרכך אותם כמו מסטיק, ואנחנו תמימות למדי רצינו

מסטיק כל כך, היינו מבלות ימים שלמים בשפשוף חרצנים. כאלה היו משחקינו, פשוטים, עשויים מלא כלום, משחקים אחרים לא הכרנו, ומשחקים של ממש לא היו לנו, מלבד איזו בובת סמרטוטים או כדור מבד, שהאמהות תפרו לנו בטוב ליבן.

בכל יום רביעי השכימה אמא לקום, הסיקה את האש מתחת לקיתון שהיה שחור מפיח ועשן, מילאה בו מים, ופיזרה בהם חתיכות סבון. אחר כך הכניסה את הלבנים למים הרותחים, מיהרה לסדר את החדר, וחזרה לבשל מרק שעועית, שהשרתה במים בתוך קערית ערב קודם לכן. כולנו ידענו שמאותו רגע ואילך אסור היה בשום אופן להפריע לה. גם אני למדתי זאת בעל כורחי, ושמרתי ממנה מרחק, נאלצתי להשלים עם אדישותה והסתפקתי בהצצה חטופה במעשיה. היא ישבה על דרגש קטן בפינת החצר, גיגית גדולה בין רגליה, וטבלה אחד לאחד בעזרת מקל את הכבסים שהעבירה מן הקיתון, סוחטת ומשפשפת ומכה בכל חתיכה במרץ רב עד שהבהיק מרוב לובן, ורק אז הייתה מרוצה. לאחר מכן שטפה את הכביסה במי המזרקה הצלולים, טלטלה מעלה ומטה את הסדינים בכוח רב ובנענוע אחיד, והם השמיעו מעין נהמה מלודית, שעד היום אני שומעת בתוכי ומלווה אותי יחד עם דמותה, כאילו היו אחד.

אחר הצהריים תלתה את 'מעשי המופת' לייבוש בשמש. הכביסה התבדרה ברוח, ומלאה את האוויר בבושם עז וחגיגי. עם שקיעת השמש אספה את הכביסה הריחנית, קיפלה כל יחידה נפרדת בקפידה, והייתה שבעת רצון מן העבודה ומן המאמץ. יום רביעי חרוט בזיכרוני במיוחד, כי זה היה יום הכביסה.

במשך כל ימות השבוע עברו איכרים ערבים בסמטאות חארת אל יהוד עם חמורים שסחבו על צידם שקים גדושים פירות וירקות. הם היו פורסים את הסחורה וצועקים תמיד בקולי קולות, וכהרף עין סביב כל חמור הייתה נאספת קבוצת נשים עם סלים, והן היו בודקות וממששות את המצרכים, מתמקחות על המחירים, ושמוחות להינתק אפילו לשעה קלה משגרת עיסוקיהן היומיומית.

הזמן הזדחל בעצלתיים ובלי דאגות. כאשר נתקפתי ברעב הייתי מפסיקה את המשחקים, והולכת לבקש מאמא משהו לאכול. כך עשינו כולנו במשפחה, כל אחד בהתאם לצרכיו. אמא הכינה כל יום מנה של עדשים ופול, וחומוס, או שעועית, והשאירה אותם מחוממים על כיירי הנפט. אני אהבתי במיוחד 'מגדרה', אורז מעורב בעדשים ובצל מטוגן. יחד עם המנה החמה היינו גם אוכלים מוצרים טריים שלא חסרו אף פעם, כמו חלב וביצים, וגבינות וירקות. זכינו לכל השפע הזה בעיקר הודות לסבא, שהיה מוכר בדים בעיר ובסביבה. לפני שיצא למסע היה לובש כותונת פסי תכלת, דומה לזו שעל פי הסיפור התנכי לבש יוסף, כאשר מכרו אותו אחיו למצריים. הוא העמיס את הסחורה על גב חמור, ושבוע ימים נדד מישוב לישוב ומגבעה לגבעה. לעתים רחוקות שילמו לו בכסף בעד הסחורה, ולרוב קיבל בתמורה ירקות וגבינות, ביצים, תרנגולות, תמרים, תאנים

ומשמשים. הפירות היו כה טעימים ריחניים ועסיסיים, שאמא, שנים ארוכות אחר כך בישראל, עדיין זכרה אותם בגעגועים.

כאשר השמש שקעה הפסיקו הנשים את מלאכתן, קראו לילדים בקולי קולות, והכניסו אותם הביתה. במשך השבוע נשארו כמעט תמיד לבד עם הילדים, והגברים דאגו לפרנסתם הצנועה מחוץ לעיר, כסבא מוסא. נעמי, ואחי הגדולים, אז בני 12 ו-13 היו נוהגים לצאת לעתים קרובות בערב בחשאי להשתתף באסיפות של קבוצות נוער יהודיות, שהיו בקשר עם ארגונים ציוניים בפלשתינה.

אנחנו, הילדים הקטנים, נשארו עם אמא, התכרבלנו לצידה, מתכוננים לשקוע בעולם של חלומות, רגועים בקרבתה ובחום גופה. אבל קרה לפעמים ומתוך פחד סתום לא יכולתי להירדם, ואמא הייתה דופקת חסרת סבלנות עם פרקי האצבעות על ארגז העץ ולוחשת בקול עמוק 'ששש...תשתקי, אם לא, יבואו החרמיה'

'החרמיה' הצטיירו בדמיוני כיצורים ללא פנים, משהו בין רוח רפאים והאיש השחור שבאגדות המערביות. כאשר אמא הזכירה אותם הייתי משתתקת מפחד, נצמדת אליה חזק חזק, בלי לזוז, מפסיקה לנשום, ולבסוף, מחובקת בתוך זרועותיה, שוקעת בשינה.

רוגע ופשטות מעשיה ומחשבותיה הקרינו שלוה גדולה סביב. אימוני בה היה מוחלט. היא לא הייתה משכילה, לא ידעה לקרוא, ואפילו לא לכתב את שמה בעט, אבל ספגה מסבא רגש אדיקות עמוק ויראה כלפי מצוות היהדות ששימשו לה מורי דרך וליוו אותה בהחלטות הקטנות והגדולות של החיים. היא התאמצה להחדיר לנו אותם במתן דוגמא אישית ובסבלנות, מבלי להרים אף פעם את קולה, והתחילה בהקניית דיני הכשרות הבסיסיים.

עולה במוחי זיכרון הקשור ליום כיפור, הוא יום כפרה וצום, שאמא התעקשה שנכבד

בהיותנו קטנים עדיין. השכם בבוקר ועל בטן ריקה לקחה אותנו לבית הכנסת להשתתף בתפילות. בית הכנסת היה צפוף עד אפס מקום, ואני נמחצתי בתוך ההמון, לא הצלחתי לראות דבר מלבד רגליים של נשים וגברים מסביבי ומעלי, ואת פני אמא, מופנים לכוון ארון הקודש. הייתי רעבה, כולם התעלמו ממני, התחלתי לקרוא לה, משכתי בשמלתי, התחננתי בלחש, בקוצר רוח גובר והולך, אך לא הצלחתי לנתק אותה מהתפילה, לבסוף, עייפה מאדישותה, נכנעתי, השתתקתי, וסבלתי מרעב עד ארוחת הצהריים.

באותה דרך שלוה ומחמירה הדריכה אותנו יומיום לכבד את דיני המזון, ולהקפיד על איסור אכילת בשר וחלב באותה ארוחה. אני עדיין שומעת את הנימה ההחלטית והחביבה שבה ענתה לי, כשביקשתי ממנה לאכול פודינג חלב, לפני שעברו ארבע שעות מאז אכילת בשר... עוד לא, טונה, עוד לא... חראם, ילדתי! 'חראם' בערבית פירושו חטא, אם כי משמעותו אחרת בתרבות המערבית, אינו מכיל יסוד אשמה, או מכוון לעבירה שצריך

לעקור, אלא מציין פעולה לא נכונה המשבשת את ההרמוניה ביקום עם חוקי האלוהים.

אדיקותה של אמא באה לידי ביטוי במעשי שגרת היומיום. מסוגלת להעניק משמעות עמוקה לכל הסובב אותה שילבה בטבעיות גמורה רוח וחומר, כאילו היו בלתי נפרדים זה מזה. היא כיבדה באותה מידה את ספר התפילות היחיד שהיה לנו בבית, ואת הלחם, המזון הבסיסי ויקר הערך ביותר, ובכל פעם שהספר או הלחם נפלו על הרצפה, הרימה אותם בזהירות ונשקה להם לפני שהניחה אותם במקומם.

חיי הקהילה זרמו בקצב היומיומי והמחזורי של התפילות, השבת, ימי החג, אך השתלבו גם במאורעות הקשורים בחיי הפרט, כמו לידות, בר מצווה, בריתות, חתונות והלוויות. השתתפות כולם בשמחות ובסבל הגבירה את הקשר ואת אחדות בקהילה, והבטיחה את העזרה ההדדית, גם אם לא חסרו תגרות, רגשי שנאה ורכילויות.

המסורת היהודית מציינת חגיגת כל שלב בהתפתחותו של הפרט, ועוקבת אחריו מן החודשים הראשונים לחייו עד שהנער או הנערה מתנתקים בהדרגה מן המעגל המשפחתי, ונקלטים בחום בחיק הקהילה. יהודי סוריה נהגו לערוך חגיגה גדולה לכל תינוק, עם יציאת השן הראשונה. בימים אלו הכינו מרק מיוחד עשוי מגרעיני חיטה, המזכירים בצורתם שיניים, ושמהם אופים גם לחם. את הגרעינים נהגו לבשל זמן רב עד שהתרככו, ומוסיפים אגוזים, צימוקים, צנוברים, סוכר וקינמון. המרק היה מתוק, טעים מאוד, והוגש לכולם בברכת 'מזל טוב' לכבוד התינוק.

הרבה שנים אחר כך, כאשר בני דויד הגיע לפרקו וחגג את בר המצווה, הייתה לי הזדמנות לחוות באופן אינטימי את תחושת היחד האופיינית כל כך בתרבותנו.

בבית הכנסת הגדול, במילאנו, בתוך קהל חגיגי, כראוי לאירועים מיוחדים, בני נדמה לי יותר שברירי ורזה ממה שהפגינו שלוש עשרה שנותיו. הוא לבש בפעם הראשונה בגדים של גבר, חליפה חגיגית ועניבה, ואני, שהייתי על המרפסת, בעזרת הנשים, הרגשתי כיצד הוא מתרחק ממני ומתנתק, ועומד לבד נוכח עולם המבוגרים. עטוף בטלית זימר בקריאת 'פרשת השבוע', קולו מלחש בתחילה, אך בהדרגה מעצים ובוטח יותר. גרוני היה יבש, ועיניי לחות מהתרגשות, חזרתי ושיננתי לעצמי שבני אינו שייך לי יותר, ושאני על סף פרק חדש בחיי. שלב נוסף נשלם בתהליך הפרידה ובני שאב ביטחון מן המבטים המעודדים והחמים של המבוגרים סביבו. מעתה היה עליו להיות עצמאי, וליטול אחריות על חייו. עם סיום הטקס פסע הגבר הצעיר שלי בתוך קהל הנוכחים, ולחץ את ידיהם, בחתימת ברית לזכר אלפי שנות מסורת.

מלבד החגים, תפסה השבת מקום מרכזי ביותר, והייתה, כאירוע קבוצתי, החשובה והמורגשת ביותר בקהילה. ביום ששי קמו כולם השכם בוקר, והחלו לעבוד במרץ ובהילות, כדי להספיק בזמן את כל ההכנות

ולקדם כראוי את יום המנוחה.מזומנים היו, בנפש ובגוף, לפגישה עם 'המלכה', כינוי מטפורי של יום קדוש זה, הנחגג כל שבעה ימים מזה דורי דורות.

'שבת' היא ישות נקבית טבועה ברוחניות האישה.ומשום שהאישה תופסת ביהדות מקום מכובד, פטורה מחובת התפילה,הטמונה בעצם הווייתה. אווירת תזזית אי שקט ושמחה שררו בחצר,מלווים בשירה,צעקות ובכי ילדים. יום ששי נועד לעשיית ניקיון יסודי. מהבוקר החלו שופכים על הרצפות זרמי מים מן הדליים,חבטו את המזרונים והשטיחונים מאבק,סחטו וטבלו את סמרטוטי הרצפה ולבסוף פשט ריח ניקיון רענן בנחיריים, וסימן את בואו הקרב של החג.קבלת השבת הייתה מלווה בטיהור פנימי וחיצוני.טוהר הוא כלל ברזל בל יעבור,עקרוני ביהדות, ששמר עלינו מפני מחלות שפגעו,כרגיל, בערבים בדמשק.

בהווה הקדחתנית הזאת הילדים נתפסו כמטרד ולאיש לא היה זמן אלינו.לכן דרישותינו נעשו תכופות וטורדניות יותר. אני הייתי נצמדת לשמלתה של אמא כדי למשוך את תשומת לבה,והיא תמיד ניסתה להשתחרר מאחיזתי,לעתים רחוקות הקשיבה לי,רק לפעמים זכיתי לקבל ממנה משהו לאכול, ואז מיד שבה לסדר את הבית.כי ביום זה הייתה החלטית ועקשנית, כמו באדיקותה.

מעבר למלאכת הניקיון היה צריך להכין כמות אוכל מספקת, כי בשבת אסור לבשל, להדליק אש,לכתוב, לתפור, לנסוע,לטלטל דברים ממקומם.לציין, שלא ניתן לנהוג בעולם שברא האלוהים, כאוות נפשנו.המאכלים שהכינו לכבוד החג היו 'מאודה', תבשיל עוף בתפוחי אדמה, שאהבנו במיוחד,ואורז, ועלי גפן ממולאים, ו'קוסא מכשי', שהם קישואים ממולאים באורז ובבשר, ו'סמבוסק',שהיא תפיחת גבינה ותרד, ו'קובבה', קציצות חיטה מטוגנות, ממולאות בשר, ואגוזים, ופיסטוקים, ו'סחלב', שהוא פודינג קורנפלור באגוזים וקינמון, ועוגות, וחלות,שהן הלחם הקלוי בצמות,המיוחד לשבת, וכמובן, יין לקידוש. הנשים לקחו את קינוחי המאפה והלחם לתנור הקרוב, ובזמן שחיכו עמדו ופטפטו ביניהן, אפופות בריחות המגרים את הנחיריים ומעלים ריר בגרון.

קרה לפעמים שהלכתי במקום אמא לבדוק את מצב המאכלים הנאפים,ונרגשת להתחכך בעולם הנשים עמדתי והקשבתי לרכילויות העסיסיות, לתגרות הקטנות, לזיכוכים, לסיפורי האהבות שרק החלו לפרוח, לאירוסים, לחתונות הקרובות. נחשפתי בסקרנותי הילדותית בפני עולם נשים כה עשיר- ומה יכלה ילדה קטנה יותר מזה לרצות?

המלאכה הייתה רבה והזמן קצר, ובעוד אמא עדיין מתיזה מים לכל כיוון ונועצת מבט מדי פעם בתבשילים, היה ריח הניקיון מתמזג בריח המאכלים ומגביר בנו את שמחת הצפייה, אשר לעולם לא הכזיבה.כי הטוהר והשפע ציינו את יום חגו של האלוהים.

רגע רגיש למדי עבורנו הילדים היה כאשר הגיע תורנו להתרחץ. אמא הייתה לוקחת אותי ואת אחיותיי לחמאם', הוא בית המרחץ הטורקי שהיה

מקום מצחין, חם, מחניק באדים, מלא בגופות נשים ערומות, חשופות ודוחות. במקום הנורא הזה בכוחותיה האחרונים הייתה משפשפת ומקרצפת אותנו עד זוב דם, מתעלמת לחלוטין מן הבכיות והתחנונים, ואומרת 'מעקי, מעקי', משפשפת ומשפשפת בכוח ידיה, בכך ממריצה את עצמה ואותנו, ולבה נמלא גאווה נוכח בנותיה המבהיקות מניקיון. ואכן לא היו לנו אף פעם כינים, כפי שהיו לרוב פשוטי העם. כאשר העינוי נגמר היינו סמוקות נקיות ובוהקות כתפוחים שזה עתה נקטפו מן העץ, והיא הלבשה אותנו בבגדים צחים ורעננים, עדיין ספוגים בריח השמש. הבגדים הללו הרחיקו מאתנו את עוני שאר ימות השבוע, בהם הסתובבנו בסחבות בד.

כאשר סיימה לטפל בנו, תמיד סגפנית כלפי עצמה בטעימת פירורי הנאות החיים, הקדישה לבסוף גם זמן לעצמה, והתרחצה אף היא. בתנועות נמרצות שפשפה כל חלק בגופה, וכשהייתה שבעת רצון יצאה מן האמבטיה. התבוננתי בה בשימת לב, אבל היא שקועה במלאכתה, לא הבחינה במבטי. היא הייתה יפהפייה, יושבת כך על הספסל, ישרה, כתפיה זקופות, שערותיה פזורות מעליהם, לחייה סמוקות, עיניה מבריקות, שדייה עגולים נחים על חזה בלא בושה, ומעניקים לגופה נשיות מיוחדת, לאחר מכן אספה את השיער הארוך והידקה אותו על עורפה בפקעת, התעטפה בבגד משי עם דגמי פרחים וורודים, והייתה מוכנה ומזומנה. אך כהרף עין נמוג הקסם מעיני, כי הייתה זאת רק הצצה חטופה, למרות שגילוי זה נצור עמוק בתוכי, ובקנאות שמרתי עליו כל השנים כדי לבנות בעתיד את זהותי כאישה. אמא עמדה דקות ארוכות מהורהרת, ואז באיטיות, כמו מתוך דחף פנימי, נחלצה מבהילותה הרגילה ומקצב טרדות היומיום, ונכנסה לאווירת החג, ליום היחיד בו לא קמה לפני כולם עם שחר, ואני הייתי בטוחה שאלוהים שכן בתוכה.

כאשר חזרנו מהחמאם נותרו עדין כמה הכנות להשלים בחופזה לפני כניסת השבת. אמי הייתה משקיפה בדאגה מן החצר לעבר השמיים, וכאשר ראתה שחסרו אך רגעים מספר לצאת הכוכב הראשון, עטפה את ראשה בזריזות ב'מנדיל', צעיף משי שקוף, הדליקה את הנרות, הליטה את פניה בידיה, ואמרה את הברכה. אור הנרות המהבהב שהאיר את החדר האפל מעט מלא אותו בשלווה עמוקה. מעתה ואילך שבתה אמא מכל מלאכה אשר עשתה. כי יום קודש הוא לאלוהים ולמנוחה, כפי שכתוב בתורה.

ואז הגיעה השעה להצטרף לגברים, שהיו מסתופפים זה מכבר בבית הכנסת הקטן ליד ביתנו. אי אפשר היה להשוות אותו לבתי הכנסת הגדולים שראיתי אחר כך במהלך חיי. היו בו כמה חדרים שחוברו והובילו לאולם גדול יותר, לא מהודר במיוחד, ובו נמצא הנכס היקר מכל, הוא ספר התורה, מוגן מכל משמר בארון הקודש.

שמחת השבת שררה בבית הכנסת ודבקה בכולם. עצם ההתכנסות יחד חיממה את הלבבות, ופני כל הנוכחים נהרו בחיוך כאשר בירכו זה את זה

ב'שבת שלום'. אנחנו, הילדים, שיחקנו בחצר הסמוכה והיינו פזורי נפש לתפילות כאילו לא נגעו לנו כלל. אבל שנים רבות אחר כך גיליתי שהניגונים החדגוניים הללו נותרו חקוקים עמוק בלבי. הניגונים הדהדו באוויר, הלכו והתחזקו, איש איש זימר בקצב אישי משלו, וכבמטה קסם התמזגו הקולות בהטעמה אחידה ל'שמע ישראל, אדוני אלוהינו אדוני אחד'. עם סיום התפילה קיבצו אבות המשפחה את ילדיהם ונכדיהם סביבם, הניחו את ידיהם על ראשם, וברכו אותם בריכוז ובכוונה גדולה, ובעידוד כל חברי הקהילה. אף ילד לא רצה לוותר על הרגע החגיגי שנטע בו רגש בטחון והגנה. מעמד זה מרגש אותי בעוצמה רבה עד היום, ומבטא בצורה מוחשית ויעילה כל כך את הצורך והרצון להגן על הצאצאים.

הייתי באיטליה מזה שנים, ולאחר תקופה ארוכה מאז שפקדתי את בית הכנסת הגיע יום הכיפורים והחלטתי ללכת. בית הכנסת המה באנשים שזרמו מתוך דחף השתייכות משותף חזק מכל פילוגי זרמי הדת, על גווניה. לאט לאט חדרה זמרת התפילה בתוכי, בזמן שהקשבתי לה החלו גואים בי רגשות שונים, זיכרונות, ואהבה רחוקה. שקועה במחשבות חיכיתי לתקיעת השופר כנהוג במועדים אלו, הד לימים עברו. כל משפחה התקבצה מתחת לטלית שכיסתה את ראש אב המשפחה, מוכנה לברכה משותפת ולמחילה על העוונות, ובכך להגיע לאיזון חדש ושלווה. היהודים, פטפונים וקולניים בדרך כלל, נשתתקו, ובמקום שררה דממה מוחלטת. קולו של הרב הדהד ברמה בקריאת 'שמע ישראל' וכולם ענו אז כאחד במקלה 'אדוני הוא האלוהים'. הרב שב וקרא, וים טליות התנועע בריכוז ובכוונה. הקדושה שרתה על המקום וקשה היה שלא לחוש בה, נטועה עמוק בלב ובנשמת הנוכחים עד אחד. אני התבוננתי במשפחות הקרובות אלי. אבות החזיקו בילדיהם מתחת לטלית, מוכנים לסלוח ולגונן על ילדיהם ללא סייג, ידיהם מושטות על ראשיהם בתנועת ברכה, כמו מבקשים לעצור את גדילתם, להשאירם לעד קטנים ולא לאבד אותם. קולו העמום והכבד של השופר החזירם ששת אלפים שנה אחורה, ועם זאת חיבר אותם למסורת נפשית נוכחת, בלתי משתנה ונצחית.

עם תום התפילות בבית הכנסת חזרנו הביתה, חשים כבר ברעב ונרגשים לקראת הארוחה היחידה שאכלה המשפחה בצוותא במשך השבוע. החדר היה מואר בפתיליית נפט שהפיצה אור חלש והודלקה קודם לכן. ממקומו, בראש השולחן, פתח סבא בקידוש וברך על הלחם, וחילק לכולנו פרוסה טבולה במלח. ערב שבת הוקדש למשפחה, יחד ישובים סביב לשולחן, יחד שרים מזמורים של שבת, כמנהג תושבי הגטו.

עם סיום הארוחה ובגמר הזמירות פתח סבא בסיפורים בקולו היפה והעמוק, ושבועתיך אזהה בנימת קולם של הגברים בהם התאהבתי. חלק מן הסיפורים היו שאובים מן המסורת היהודית, ופתחו ב'כפי שמשא אומר...' או 'כמו שכתוב בתלמוד...', וחלקם היו אפיזודות מחיי היומיום, ממסעותיו בפרברי העיר עם החמור הקטן עמוס הבדים. היו בסיפורים ובנימת המילים גוון מיוחד, כנענוע שיר ערש בשבילי. יותר מכל אהבתי לשמוע על הרפתקאותיו בעיר אלמונית בארגנטינה.

סבא היה שם בשעתו גבר צעיר וחזק, אבל לא הכיר בה איש, לא הבין את שפתה, כזר הילך בארץ זרה. יום אחד בתום שבוע העבודה לבש בגדי חג והחל לשוטט ללא מטרה. הוא נתקף בגעגועים, ובני המשפחה חסרו לו, ועוד מעט, נמלא לבו בדאגה, קרבה השבת, ואין הוא יכול לכבדה כראוי. פתאום, כמתוך קסם, עמד לפני שער ברזל ענק מגולף בפיתוחים רבי יופי. הוא אזר אומץ, לחץ על הפעמון, והשער נפתח. אחר כך הובל לתוך בית מפואר שהיה עשיר ברהיטים מעוצבים בטעם, ומשהבחין במזוזות הקבועות על משקופי הדלתות נעלמו באחת כל חששותיו. באנחת רווחה הודה סבא לבעלי הבית ולאל הטוב על האירוח לו זכה בערב השבת. סוף סוף היה במחיצתם של אנשים כמוהו, והרגיש בטוח. ואני, עוד לפני סיום הסיפור, כבר הייתי שוקעת בשינה מתוקה בזרועות אחד האחים.

לפעמים, אם כי לא בשבת, נשארו סבא וסבתא לישון אצלנו. עם אור ראשון בבוקר, בעוד כולם ישנים עדין, היה סבא נעמד בפנינת החדר הגדול מתעטף בטלית ומניח תפילין. עם הצל שיצרה דמותו באפלה נדמה היה גדול ומרשים עוד יותר. אמי עסקה כבר בסידור החדר, והילכה בחרש ובדממה שלא להפריע את קדושת המעמד. שכבתי במיטה, מעמידה פני ישנה, אבל למעשה גמעתי בעיני את התמונה השלווה החכמה, שלפני חריצותה של אמא ואדיקותו העמוקה של סבא השרו עלי בטחון, והייתי כה גאה בשניהם.

אמא ספגה את הניגונים שלחש בתפילותיו, ובזמן שהגישה את ארוחת הבוקר לא הסירה את עיניה ממנו, ולא איבדה ולו אחת מתנועותיו של אביה אשר ברך על הלחם. כנועה ומלאת יראה ניזונה נשמתה מן הקדושה, ובהשראתה אגרה כוח להתמודד עם טרחות היום.

עברו שנים עד שהבנתי כמה סותרים הערכים שספגה מאביה, לעומת אלו שספגה מבעלה, אדם יצרי שדאג ללדת ילדים ולספק את צרכיו, ולא היה חבר לחיים, שאתו ניתן לחלק רגשות חשובים. השתדלתי להבין את תגובותיה השונות כלפי שני הגברים, ולא תפסתי איך יכלה לחיות בניגודים שכאלה. אני עצמי נמשכתי פעם לגבר אחד ופעם לגבר אחר, ועד היום אני מתחבטת ללא מוצא בשאלה שהעליתי כבר אז, האם מצוי גבר המשלב את התכונות הסותרות בשניהם?